

સંવેદનાનો સાચો વિકાસ

એક ઉદાહરણ, તમને વિચારવા માટે મજબૂર કરી શકે તે માટે આપવા ચાહું છું. ચોમાસામાં હમણાં જ અમે જોયું કે, દેરાસરની આસપાસ ઘણી બધી લીલ હતી. અમે સવારે દર્શન કરવા જઈએ, ચૈત્યવંદન કરવા જઈએ, ત્યારે લોકો પૂજા કરવા માટે આવતા હોય. હાથમાં ડબી હોય, પૂજા કરવાનાં અરમાન હોય, ભક્તિ હોય, સમર્પણ હોય, બધું જ હોય, પણ લીલ પર બિન્દાસ પગ મૂકે. એ લીલ પર પગ મૂકીને ચાલી જાય. ભલભલા ધાર્મિક જીવો હોય, ને ઘરે ઉકાળેલું પાણી પીતા હોય, કંદમૂળ તો સ્વપ્નમાં પણ વિચારતા ન હોય, નિયમિત ચોવિહાર કરતા હોય, પણ લીલ પર પગ મૂકીને નીકળી જાય. આપણને સમજાય કે, આ જીવને કંદમૂળ ન ખવાય, એ માત્ર નિયમ છે, સંવેદના નથી. નહીં તો બટાકું ખાતાં જેટલી કંપારી થાય, એટલી જ કંપારી લીલ પર પગ મૂકતાં થવી જોઈએ, કેમ કે જો બટાકું ખાવામાં અનંત જીવોની હત્યા છે, તો લીલ પર પગ મૂકવામાં પણ અનંત જીવની હત્યા છે જ. પણ એ જીવને લીલ પર પગ મૂકવાથી કશી સંવેદના નથી જન્મતી. કારણ શું? કારણ એક જ. ‘એ જીવ સાથે મારે જોડાવું છે, એ જીવની વેદનાને મારે મારી સંવેદના બનાવવી છે’ એવું ધર્મનું લક્ષ્ય આપણે ગણ્યું જ નથી.

આત્મૌપમ્ય - બધી જ જગ્યાએ પોતાના આત્માનું દર્શન, બધી જ જગ્યાએ એક પોતીકાપણું અનુભવવું એ ધર્મ છે, એ કળા છે, જે તમને અંદરથી સંવેદનશીલ બનાવે છે, તમારું પોત બદલી નાખે છે. જો તમે નિયમો પર નિયમો કરતા જાઓ છો, પણ અંદરથી તમારામાં કશું જ પરિવર્તન નથી આવતું, તમારો સ્નેહ નથી વિકસતો, તમારો મૈત્રીભાવ નથી વિકસતો, તમારી અંદર મુલાયમતા નથી આવતી, તો સમજજો કે, ધર્મ કરતાં કરતાં તમે વધારે જડ બની રહ્યા છો.

ઘણી બધી વખત આપણા સમાજમાં એવું જોયું છે કે, થોડાક વધારે નિયમો પાળતા હોય, થોડોક વધારે ધર્મ કરતા હોય, તેમાં કદાચ લોકો વધારે રૂક્ષ બની જતા હોય છે, જડ બની જતા હોય છે. એ લોકો એવું સમજવા માંડે છે કે, હું ધર્મીજન છું અને હું દરેકને કંઈ પણ કહી શકું છું. બધાએ મને માન-પાન આપવું જોઈએ. આમ થાય - આમ ન થાય, એવા નિયમોની સતત એ લોકો વાતો કર્યા કરતા હોય છે. સાચા જૈન ધર્મ સાથે, સાચા જૈનત્વ સાથે એમને કશીય નિસ્બત નથી હોતી. વાસ્તવમાં ધર્મ એ એક એવી કળા છે કે, જે તમને અંદરથી સ્વસ્થ રાખે છે.

ધર્મ એ છે - દરેક જીવના દુઃખને
પોતાના દિલમાં અનુભવવું.

સુખ અને સંવેદના- પ્રભુની નજરે

યુનો, એના બંધારણની શરૂઆત આ રીતે કરવામાં આવી છે કે, દરેક માણસ સુખ-શાંતિપૂર્વક પોતાનું જીવન જીવવાનો હક ધરાવે છે. સલામતીપૂર્વક જીવન પસાર કરવાનો તેનો અધિકાર છે. યુનો આ મુદ્દાને સ્વીકારીને પોતે આગળ વધવા માગે છે, પણ વાસ્તવમાં આજથી 2550 વર્ષ પહેલાં પ્રભુએ આ સિદ્ધાંતને બહુ આગળ ખેંચી લીધો છે.

શ્રીદશવૈકલિકસૂત્રમાં કહ્યું છે કે, દરેક જીવ તારા જેવો જ છે, માત્ર મનુષ્ય જ નહીં, પણ દરેક જીવ, નિગોદથી શરૂ કરીને સર્વાર્થસિદ્ધ સુધીનો દરેક જીવ. એ તારા જેવો જ જીવ છે. તને જે નથી ગમતું, એ એ જીવને પણ નથી જ ગમતું. તને જેમાં સુખની લાગણી અનુભવાય છે, એમાં એને પણ સુખની લાગણી અનુભવાય છે. તારે જે સુખ પામવું છે, તે એને પણ પામવું છે. તારે જેમ દુઃખથી દૂર ભાગવું છે, તેમ એને પણ દુઃખથી દૂર ભાગવું છે. તજાવત એટલો જ છે કે, તું ચેતનાના એ સ્તરે છે કે, જે સ્તરે તું બીજાને સુખ પણ આપી શકે છે, બીજાને દુઃખ પણ આપી શકે છે. જ્યારે એ જીવો ચેતનાના એ સ્તરે છે કે, એ તને સુખ-દુઃખ આપવા સમર્થ નથી. આપણે

આપણા જીવનમાં એ મહેનત કરવાની છે કે, આપણે બીજાનાં સુખ-દુઃખને સમજી શકીએ.

બાકી, તમે પંખા નીચે બેસી જાઓ અને ઠંડક માણો, તો એમાં ભગવાનને કયો વાંધો હોઈ શકે? મહાવીરસ્વામી તમને દુઃખ આપવા માટે તો આવ્યા નથી. એ પોતે દુઃખવાદી જીવ નથી કે એવું કહ્યા કરે કે, તમે તમારી જાતને કષ્ટ આપ્યા જ કરો. મહાવીરસ્વામીને તમારા સુખથી કોઈ પ્રોબ્લેમ નથી. એમને માત્ર એ જ પ્રોબ્લેમ છે કે, તમારું સુખ જે પંખા નીચે બેસવામાં છે, એ પંખો જ્યારે તમે સુખ અનુભવતા હો છો, ત્યારે બીજા અસંખ્ય જીવોને મારી નાખતો હોય છે, પીડા આપતો હોય છે. ભગવાન તમારું સુખ જોઈને રાજી ચોક્કસ થાય, પણ એ વખતે જે બીજા અસંખ્ય જીવો દુઃખ અનુભવે છે, એ ફરતા પંખાથી જે અસંખ્ય વાયુકાયના જીવો મરી રહ્યા છે, એ વાયુકાયના જીવોની ચિચિયારી ભગવાનના કાનમાં પડે છે.

તમને નહીં સાંભળાય એ ચિચિયારી, કેમ કે, તમે બહેરા થઈ ગયા છો. હું નથી સાંભળી શકતો આ વસ્તુ, કેમ કે, હું બહેરો થઈ ગયો છું. એ ચિચિયારી આ કાનેથી ના સાંભળાય. એ ચિચિયારી સાંભળવા હૈયું જોઈએ, લાગણીથી લથબથ હૈયું જોઈએ. આવું હૈયું પ્રભુ લઈને બેઠા છે. તમારું સુખ એમને જેમ આનંદ આપે છે, એમ પેલા અસંખ્ય જીવોનું દુઃખ એમને પીડા આપે છે, એમને બેચેન બનાવી મૂકે છે.

એ તમને અને મને એટલું જ સમજાવે છે કે, ભાઈ! તું સુખ અનુભવવા જાય, એમાં અસંખ્ય જીવોને દુઃખ મત આપ. અસંખ્ય જીવોના જીવ લઈ લેવાનો તને કોઈ

હક નથી. તારું સુખ કોઈના સુખની આડે ન આવે, એ જોવાની જવાબદારી તારી છે, કેમ કે, તું ચૈતન્યના ઊંચા સ્તરે બેઠેલો છે.

એક પૃથ્વીકાયનો જીવ, એક અખ્કાયનો જીવ ધારો કે એમ ઇચ્છે કે, મારે કોઈને સુખ આપવું છે, તો ન આપી શકે. ધારો કે એમ ઇચ્છે કે, મારે કોઈને દુઃખ આપવું છે, તો તે નહીં આપી શકે. તારી પાસે તાકાત છે. તું ચાહે, તો કોઈને સુખી કરી શકે. તું ચાહે, તો કોઈને દુઃખી કરી શકે. સુખ આપવું કે દુઃખ આપવું, એ નક્કી તારે કરવાનું છે.

ધર્મ માત્ર સકલ જીવ સૃષ્ટિમાં બેલેન્સ કરી આપે છે. અનંત ભવોથી આપણે આપણા સુખ માટે બીજા જીવોના સુખનો ભોગ લેતા આવ્યા છીએ. આપણા સુખ માટે, આપણા રાજીપા માટે, આપણે બીજાને યાતના અને પીડા આપતા આવ્યા છીએ. ધર્મ આપણને બીજાના સુખ સામું જોવાનું શીખવાડે છે. એ આપણને એવા સુખ તરફ દોરી જાય છે, એવું સુખ બતાડે છે કે, જે સુખમાં તમારું પણ કલ્યાણ છે, મારું પણ કલ્યાણ છે, બીજાનું પણ કલ્યાણ છે. આવું સુખ શોધી કાઢવું એ આ જગતની સૌથી મોટી કળા છે. અને આ કળાને આપણે ધર્મના નામે ઓળખીએ છીએ. આ કળા આપણે શીખવી છે.

કોઈના દુઃખના પાયા પર
આપણા સુખની ઇમારત શોભતી નથી.

સાચું સુખ- છોડવાથી નહીં, પકડવાથી

હું સુખી બનું, હું આનંદિત બનું, હું પ્રસન્નતા અનુભવું. મારા લીધે બીજો કોઈ જીવ દુઃખી ન થાય. બધા મારા લીધે સુખી હોય, આવું જીવન જો જીવતાં આવડી જાય તો સ્વયં તે એક કળા ના કહેવાય? આ બહુ મોટી કળા કહેવાય. તકલીફ ત્યાં થાય છે કે, તમે છોડવા માટે મહેનત કરો છો, પ્રભુ છોડવાને બદલે પકડવાનું ફરમાવે છે. પ્રભુ એમ સમજાવે છે કે, જો એક વખત આત્મા પકડાઈ જશે ને, તો આ બધું બહુ સહજ રીતે છૂટી જશે.

હું તમને એક વસ્તુ પૂછવા ચાહું છું. નાનપણમાં તમે કોઈ દિવસ ધૂળમાં રમ્યા છો? આપણને કેટલું ગમતું હતું એ ધૂળમાં રમવાનું! કેવાં રમકડાં બનાવતાં હતાં! કેવા રાચી-માચીને ધૂળમાં લિસોટા પાડતા હતા! કપડાં કેવાં તો મેલાં થતાં હતાં! મમ્મીએ કેટલાં સારાં કપડાં પહેરાવ્યાં અને બે કલાક રમીને આવીએ તો બધું ધૂળધાણી થઈ ગયું હોય! રોજેરોજ માએ આપણી ઉપર ચિલ્લાવું પડે. પણ ધૂળમાં રમવાનો એક આનંદ હતો, એક મજા આવતી હતી. હવે તમે મને કહો કે, તમે છેલ્લે ધૂળમાં ક્યારે રમ્યા? નહીં... હવે તમે રમવાનું છોડી દીધું છે, બરાબર છે. તમે પોતે જાણો છો કે, એક સમયે ધૂળમાં રમવું, એ

આપણને મજા લાગતી હતી. આજે એ વસ્તુ નથી ગમતી. તમને ધૂળમાં રમવાનું કોણે છોડાવ્યું? સમય... તમે જેમ જેમ વિકાસ કરતા જાઓ છો, તેમ તેમ તમે એક વધારે સારા સુખ તરફ આગળ વધતા જાઓ છો. અને એ વખતે બીજું બધું, જે એકવખત આનંદ આપતું હતું, તે સહજ રીતે છૂટતું જતું હોય છે. ધૂળમાં રમવાનું તમને કોઈએ બંધ નથી કરાવ્યું. પૈસામાં રમવાનું તમને આવડી ગયું છે કે પૈસામાં કઈ રીતે રમાય. પૈસામાં રમવાનું તમને ધૂળમાં રમવાનું ભુલાવી દે છે.

મારે તમને આ કહેવું છે કે, લક્ષ્ય બદલી નાખો ને! જો આ મારે ત્યજવું છે, મારે છોડવું છે, આ લક્ષ્ય રાખશો, તો કદાચ તમે બહુ મૂઝવણમાં મુકાશો કે, આટલું બધું છોડવું કેમ? પણ તમારે સારું પામવું છે કે, જે વધારે સારું છે, તો તમે સહેલાઈથી તે વસ્તુને છોડી શકશો. પ્રભુ એ જ વસ્તુ સમજાવે છે કે, જો ભાઈ! તું જે દિવસે બીજાના સુખની ચિંતા કરીને, બીજાનું કલ્યાણ કેમ થાય એ પ્રમાણે મહેનત કરવાની કોશિશ કરીશ, તો તને એવું સુખ મળશે કે જે સુખ, અત્યાર સુધી અનંત કાળમાં તું જે સુખ પામ્યો છે, એના કુલ સરવાળા કરતાં પણ કંઈકગણું વધારે ચડિયાતું હશે અને એ ક્યારેય નષ્ટ પણ નહીં થાય, એ છીનવાઈ નહીં જાય, ઝૂંટવાઈ નહીં જાય.

લક્ષ્ય સારું હોય તો
ત્યાગ ક્યારેય મુશ્કેલ નથી.

ઈચ્છા અને સુખ- હરિભદ્રસૂરિજીની નજરે

તમે સમજો, અત્યારનો માણસ સ્વભાવિક રીતે સુખને અનુભવી શકતો જ નથી. થોડીક સેકન્ડો માટે કદાચ એને જૂનું ભુલાઈ જતું હશે, આરામની લાગણી ક્ષણિક અનુભવાઈ જતી હશે. બાકી સતત અંદરથી એને એક જ કકળાટ હોય છે કે, અત્યારે જે સુખ અનુભવી રહ્યો છું, એ જૂંટવાઈ જશે, તો શું થશે મારું? આપણે જે ક્ષણે હજારો રૂપિયા કમાઈ લઈએ છીએ, એ ક્ષણે પણ મગજમાં એક ચક્ર ચાલુ હોય છે કે, જો કાલે આવી રીતે ધંધો ન થઈ શક્યો, તો શું? આ હજાર રૂપિયા પૂરા થઈ ગયા અને નવા ન આવે, તો શું થશે? વર્તમાનમાં જે છે, તેનો આનંદ માણવાનું આપણે ભૂલી ગયા છીએ. નથી માણી શકતા આનંદ. સતત સરખામણીનું દુઃખ થયા કરે છે - આ છે, આ નથી, આ મારી પાસે છે, પેલા પાસે આ છે, સતત સરખામણીનું દુઃખ, જૂંટવાઈ જવાનું દુઃખ, આવતી કાલે ન હોવાનું દુઃખ, ઈચ્છીએ ત્યારે ન મળવાનું દુઃખ, ગમે ત્યારે જતું રહેવાનું દુઃખ. બધું જ જે ભોગવી રહ્યા છીએ, તે ભોગવતાં ભોગવતાં આ શરીર એક દિવસ બંધ પડી જવાનું છે અને બધું છૂટી જવાનું છે એનું દુઃખ. આ બધા દુઃખમાંથી ધર્મ તમને ઉગારી લે છે.

ધર્મ એક એવી કળા છે કે, જે વર્તમાનમાં જે છે, તેમાંથી આનંદ માણતાં શીખવાડી દે છે. એ તમારી પાસેથી કશું છોડાવતો નથી. મહેનત કરીને તમને એટલું સારું અપાવી દે છે કે, બીજું બધું આપોઆપ નીકળી જાય છે.

એક વસ્તુ વિચારો, ભાગ્યશાળી! આ ચશ્માંની ફેમ તમે જે પહેરી છે, એ ચશ્માં પહેરવા એ સુખ છે કે દુઃખ છે? કોઈ યુવાન મિત્રને પૂછો કે, એ હમાણાં કોઈ સ્ટોરમાં જશે, કોઈ બ્રાન્ડેડ ચશ્માંની ફેમ લઈ આવશે અને પહેરશે, તો તેને સુખની અનુભૂતિ થશે કે દુઃખની? મેં બ્રાન્ડેડ ચશ્માં પહેર્યાં છે, તે વાતનું તેને સુખ અનુભવાશે. તમે કહો છો કે, ચશ્માં પહેરવા એ દુઃખ છે. યુવાન મિત્ર કહેશે કે, ચશ્માં પહેરવા એ સુખ છે. તો વાસ્તવમાં ચશ્માં પહેરવા, એ સુખ છે કે દુઃખ છે? ખરેખર તો, ચશ્માં પહેરવાની જરૂરત જ ઊભી ન થવી, એ જ સાચું સુખ છે. બરાબર છે ને કે, મને ચશ્માંની જરૂરત જ નથી, એ વાસ્તવિક સુખ છે, પણ એ સુખને આપણે માણી નથી શકતા, કેમ કે, આંખ બગડી ગઈ છે. એટલે ચશ્માં પહેરવાં પડે છે. તો પછી આપણે શું કરીશું? ચશ્માંમાં જાત-જાતનાં નખરાં કરીશું. કાળી ફેમ, ઘોળી ફેમ, સોનેરી ફેમ, આ બ્રાન્ડ, તે બ્રાન્ડ. આ બધું શોધી કાઢીએ છીએ અને એ રીતે ખોટાં સુખ માણવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. સાચું સુખ તો આંખ નિર્મલ હોવી એ છે, ચશ્માંની જરૂર ન હોવી એ છે. પણ આપણે એ સુખને માણી નથી શકતા, એટલે જાત-જાતના અખતરા કરીને સુખને માણવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે આ વાતને એક જ વાક્યમાં આપણા મગજમાં બરાબર ઠસી જાય તે રીતે સમજાવી

દીધી છે. એ ભગવંતને કોઈ પૂછવા ગયું કે, ‘સાહેબ! તમે કહો છો કે, મોક્ષે જાઓ, મોક્ષે જાઓ. અને હું મોક્ષમાં જતો રહું, તો મને મોક્ષમાં શું મળશે? સારું ખાવાનું, રોજેરોજ દૂધપાક, ગુલાબજાંબુ, રસગુલ્લાં મળશે? સારાં કપડાં પહેરવા મળશે? સારું ઘર મળશે? શું મળશે મને ત્યાં? કયું સુખ મળશે?’ આના જવાબમાં હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે મિત્રને જે વાત સમજાવી, તે તમારી સામે રજૂ કરું છું -

કિંફલોઽન્નાદિસમ્મોગઃ, બુભુક્ષાદિનિવૃત્તયે ।

તન્નિવૃત્તેઃ ફલં કિં સ્યાત્, સ્વાસ્થ્યં તેષાં તુ તત્ સદા ॥

એમણે એક પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે, ભાઈ તને સારું ખાવાનું મળે છે, તો તું રાજી થાય છે, પણ મારો પ્રશ્ન એ છે કે, સારું ખાધા પછી તને જે સુખ મળે છે, તે સુખ ક્યાંથી આવ્યું, તે તું શોધ. જેમ કે, જીભ પર એક રસગુલ્લું મૂક્યું છે. તને બહુ મજા આવે છે. પણ એક સવાલ એ છે કે, એ રસગુલ્લું આપણી જીભ અંદર ઊતરી જાય, પછી કોઈ મજા બચે છે ખરી? નથી બચતી. તો તમે એક વસ્તુ વિચારો કે, રસગુલ્લું તો જીભ ઉપર પણ છે, રસગુલ્લુ પેટમાં પણ છે. જીભમાં છે તો સુખ છે, પેટમાં છે તો મજા નથી આવતી. તો સુખ ક્યાં છે? રસગુલ્લામાં છે? જીભમાં છે?

હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ હજુ આપણને આગળ લઈ જાય છે. એ કહે છે કે, એકસાથે તમને કોઈ 50 રસગુલ્લાં ખવડાવે. આપતું જ જાય છે, આપતું જ જાય છે, તો એ 50 રસગુલ્લાં પછી 51મું રસગુલ્લું કદાચ તમને નહીં ભાવે. તમે એમ કહેશો કે, મારું મોઢું ભાંગી ગયું. હવે નથી

જતું અંદર. બને છે એવું કે, જીભ હજુ સ્વાદ અનુભવવા માટે તૈયાર છે. જીભ કંઈ બંધ નથી પડી ગઈ કે, તેનો સ્વાદ ન અનુભવી શકે. આંખ કોઈની આંધળી થઈ શકે છે, કાન કોઈના બહેરા થઈ શકે છે, પણ જીભ બંધ પડી જાય, તેના માટે હજુ કોઈ શબ્દ શોધાયો નથી. એ તો હંમેશાં તૈયાર જ હોય છે, સ્વાદ લેવા માટે. પણ તમને સુખ આવતું બંધ પડી જાય છે કેમ? કેમ મન ના પાડે છે?

સુખ વસ્તુમાં નથી, ઇચ્છાના અંતમાં છે.

આનંદની કુંજ- સ્વસ્થતા

હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ આપણને એ વાત સમજાવે છે કે, જ્યાં સુધી મને રસગુલ્લાં ખાવા માટે નથી મળ્યાં, તેની પીડા મન અનુભવી રહ્યું હતું, મને કંઈક સારું ખાવું છે, એની બેચેની મન અનુભવી રહ્યું હતું, ત્યારે વસ્તુ મળે છે તો શરૂઆતમાં તે સુખ આપે છે. ભયંકર તરસ લાગી હોય, ત્યારે તમને કોઈ ઠંડા પાણીનો ગ્લાસ પણ આપે, તો એ તમને અમૃતનો અનુભવ કરાવશે. એ જ વખતે તમે એક ગ્લાસ પાણી પીઓ, બે ગ્લાસ પાણી પીઓ, ત્રણ ગ્લાસ પાણી પીઓ. હવે ઉપરાઉપરી તમને કોઈ ચોથો ગ્લાસ પાણી પીવડાવે ને, તો તમને ઊલટી કરવાનું મન થશે. હવે નથી જતું પેટમાં. તો સમજજો કે, પીડા એ આનંદનું કારણ છે. તરસ્યા છો, તો પાણી તમને આનંદ આપશે. તમે ભૂખ્યા છો, તો ખાવાનું તમને આનંદ આપશે. પણ જો પીડા સમાપ્ત થઈ ગઈ, તો એ વસ્તુમાંથી મળતો આનંદ પણ સમાપ્ત થઈ જશે. પીડા જેનાથી સંતોષાય છે, તે વસ્તુ તમને આનંદ આપે છે. પીડા તમને અસ્વસ્થતા આપે છે. વસ્તુ તમને સ્વસ્થતા આપે છે. થોડીક ક્ષણ માટે સ્વસ્થતા ટકે છે અને એ સ્વસ્થતા તમને આનંદનો અનુભવ કરાવે છે. રસગુલ્લું આનંદ નથી આપતું. રસગુલ્લાની ઈચ્છા સંતોષાઈ જવી એ વાત તમને

આનંદ આપે છે. તો ધારો કે, રસગુલ્લું ખાવાની ઇચ્છા જ ન પેદા થાય, તો તમે કાયમી આનંદમાં જ છો. એક વખત ખાઈ લઈએ, પછી ચાર કલાક માટે ભૂખ નથી લાગતી. તો ચાર કલાક આપણે સુખી છીએ. ભૂખ લાગશે એટલે આપણે દુઃખી થઈ જઈશું. બરાબર. તો મારે એ કહેવું છે કે, ભૂખ ન લાગવી એ સુખ છે, પેટ ભરાવું એ સુખ નથી. જો પેટ ભરાવું એ સુખ હોત તો, તમે જેવું મોઢામાં મૂકવાનું બંધ કરો, એવું એ સુખ બંધ પડી જવું જોઈએ. પણ વાસ્તવમાં એવું નથી. ચાર કલાક સુખી રહો છો, કેમ કે, ભૂખ ન લાગવી એ સુખ છે. ટૂંકમાં સ્વસ્થતા એ જ સુખ છે. માની લો કે, તમને આખી જિંદગી જ ભૂખ લાગતી બંધ થઈ જાય, તો શું થશે? તમે દુનિયાના સૌથી સુખી માણસ થઈ જશો. એ સુખ કાયમી બની જશે.

અમે લોકો ગોંડલ બાજુ વિચરણ કરતા હતા, ત્યારે એક ભાઈ મળ્યા હતા. એ ભાઈએ અમને એક વનસ્પતિ દેખાડી. સાવ જંગલી વનસ્પતિ. રસ્તે ચાલો, તો બે બાજુ કેટલીય જગ્યાએ ઊગી હોય, ખૂબ જોવા મળે એ પંથકમાં એ વનસ્પતિ. એ ભાઈએ અમને સમજાવ્યું કે, આ વનસ્પતિનાં બીનો ભુક્કો કરીને ખાઈ જવામાં આવે, તો ૩ અઠવાડિયાં સુધી નવી ભૂખ નથી લાગતી. વિચાર કરો કે, આ દવા આપણને મળી જાય, ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી ભૂખ જ ન લાગે, તો આપણે સુખી થઈ જઈએ કે નહીં? એક વખત ખવડાવી દીધું, તો ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી કશી ચિંતા જ નહીં.

હવે રમૂજ એ થઈ કે, આ દવા ખાધાના દસેક દિવસ પછી એક ભાઈને જમાણવારમાં અચાનક જવાનું થયું. એમને આમ તો જવાનું નહોતું, પણ અચાનક નોતરું આવ્યું

અને જવું પડ્યું. હવે એમને તો ૩ અઠવાડિયાં સુધી ભૂખ લાગતી જ બંધ થઈ ગઈ છે. અને જમણવારમાં એટલી સારી-સારી વસ્તુઓ હતી કે, એમને અંદરથી એમ થયું કે, આ ખાવા મળે, તો કેટલું સારું! હવે પોતે ખાઈ તો નથી શકવાના, કેમ કે, અંદરથી ઈચ્છા જ નથી થવાની. વિચાર કરો કે, એ ભાઈ સુખી થશે, કે દુઃખી થશે? અત્યાર સુધી સુખી હતા, કેમ કે, એમને ખાવાની ઈચ્છા નહોતી. હવે દુઃખી એમ થઈ ગયા છે કે, એમને ખાવાની ઈચ્છા કેમ નથી! એ ભાઈ એટલા હાંફળાફાંફળા થઈ ગયા, પોતાની જાતને એટલી તો ગાળો દીધી કે, આ જમણવારમાં આવતાં પહેલાં મેં પેલી દવા ન લીધી હોત, તો કેટલું સારું થાત!

જોગાનુજોગ આ દવા અમને જોણે બતાવી, તે ભાઈ ત્યાં હાજર હતા. પેલા ભાઈએ કહ્યું કે, મારે આ ભૂખ ચાલુ કેમ કરવી, પેલી દવાની અસર પૂરી કેમ કરવી? પેલા ભાઈએ બીજો એક ઉપાય દેખાડ્યો, બીજી દવા આપી. એ દવા લેવાથી પેલા ભાઈની ભૂખ ચાલુ થઈ અને એ ભાઈ જમ્યા. ખાધું, પીધું અને રાજી થયા. આખી પ્રક્રિયા પૂરી થઈ.

હવે તમે મને એ સમજાવો કે, એ ભાઈની જગ્યાએ તમે હોત, તો તમારી વાત કંઈ જુદી હોત ખરી? વસ્તુમાં આનંદ નથી. આનંદ ઈચ્છાઓમાં છે. ઈચ્છાઓ ઊભી થાય છે, એટલે આપણે પીડાઈએ છીએ. ઈચ્છાઓ શમી જાય છે, એટલે આપણે સુખી થઈ જઈએ છીએ. સવાલ ઈચ્છાઓનો છે.

આનંદ પદાર્થમાં નથી,
પોતાની આંતરિક સમતામાં છે.

ઇચ્છા બંધ થવાનું સુખ

હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ એ વાત સમજાવે છે કે, ધારો કે, ઇચ્છાઓ થવાની જ બંધ થઈ ગઈ, તો તો થઈ ગયું ને! તમે સુખી જ સુખી છો. સામે આટલું બધું પડ્યું છે, પણ તમને કશું મન જ નથી થતું. એક ભૂંડ એને ગટર નહીં મળે, તો બહુ દુઃખ અનુભવશે. તમે નહીં અનુભવી શકો, કોઈ દિવસ નહીં, કારણ કે તમને એનું મન નથી. ભૂંડને કાદવ-કીચડમાં આળોટવા નથી મળતું, વિષ્ટા ખાવા નથી મળતી, બહુ દુઃખી થાય છે. તમે એને ત્રણ દિવસ પાંજરામાં મૂકી જુઓ, એને નવડાવીને ચોખ્ખું-ચોખ્ખું રાખો, સારું સારું પકવાન અને ખીર એ બધું ખાવા આપો. ભૂંડ સુખનો અનુભવ કરશે? નહીં કરે, કેમ કે એણે પોતે માની લીધેલું સુખ આ બધામાં નથી. હા, જન્મજાત જો ભૂંડને એવી રીતે ઉછેરવામાં આવ્યું હોય, તો અલગ વાત છે. કાદવ-કીચડમાં એ અત્યાર સુધી આળોટ્યું છે, એણે એમાં સુખ માની લીધું છે. એને તમારું માનેલું સુખ આપો છો, તો ભૂંડ સુખી થશે? નહીં, એ દુઃખી થશે. પણ એ ભૂંડનું દુઃખ તમે અનુભવી શકવાના છો? નહીં અનુભવી શકો, કેમ કે તમને એ જાતની ઇચ્છા જ નથી. ભોગમાં આળોટવાની ઇચ્છા હોય, તો ભોગ ન મળ્યાનું દુઃખ હોય. પણ એવી ઇચ્છા જ ન જાગે, એનું

સુખ બહુ અજબ હોય છે. આ સ્વસ્થતાનું સુખ છે. આંખ નિર્મળ હોવી એ સુખ છે, ચશ્માં પહેરવા એ સુખ નથી. સુખ એ છે કે, ચશ્માં પહેરવાની જરૂર ન હોવી.

એક પ્રશ્ન બહુ સરસ રીતે પૂછી શકાય છે. આપણે સંસારમાં હોઈએ, ત્યાં સુધી આપણને લાભાંતરાયનો ઉદય હોય છે. લાભાંતરાય એટલે શું? આપણને જે જોઈએ, તે ન મળે. ભોગાંતરાયનો ઉદય હોય, તો આપણે જે ભોગવવું છે, તે ભોગવવા ન મળે. ઉપભોગાંતરાયનો ઉદય હોય, તો આપણે કોઈ વસ્તુનો ઉપભોગ કરવો હોય, તો પણ ન કરી શકીએ. હવે કેવલી ભગવંત જ્યારે મોક્ષમાં પધારે, ત્યારે ન તો એમને લાભાંતરાયનો ઉદય છે, ન તો ભોગાંતરાય છે, ન તો ઉપભોગાંતરાય છે અને છતાં કેવલી ભગવંતને આનો જ્ઞાયદો શો? કેવલી ભગવંત ભોગવ્યા જ કરશે, ભોગવ્યા જ કરશે, બધી વસ્તુનો ઉપભોગ કર્યા જ કરશે? ના. જો કેવલી ભગવંત આ જ કામ કરશે, તો મારા અને તમારા માટે શું બચશે? કંઈ જ નહીં બચે. તો એમને ભોગાંતરાયનો ક્ષય થયો, લાભાંતરાયનો ક્ષય થયો, ઉપભોગાંતરાયનો ક્ષય થયો, એનાથી એમને શું મળ્યું? જો ભોગાંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી નાનકડી વસ્તુઓ ભોગવવા મળતી હોય, તો ભોગાંતરાય કર્મનો ક્ષય થઈ જાય, તો શું મળે? બધી જ વસ્તુ મળે? ના. એનાથી ભોગવવાની ઈચ્છાનો ક્ષય થઈ જાય! નાની-મોટી વસ્તુ ભોગવવા માટે મળવી, એ જેમ ભોગાંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમને આધીન છે, તેમ નાની-મોટી વસ્તુ ભોગવવાની ઈચ્છા થવી એ પણ કર્મના ઉદયને આધીન છે. પણ એ વસ્તુ ભોગવવાની ઈચ્છા જ ન થવી, એ ભોગાંતરાય કર્મના ક્ષયનું ફળ છે. એ પરમ સ્વસ્થતા છે અને આ પરમ સ્વસ્થતા પરમ આનંદ આપે છે.

બધાથી મુક્તિ પામવાનો રસ્તો, તમામ અપેક્ષા, તમામ ઈચ્છા, તમામ એષણા, તમામ લાલસા - આ બધાનું વિસર્જન કરી દેવું એ છે. આ વિસર્જન કરવાની કળા આપણને જે શીખવાડે છે, એનું જ નામ ધર્મ છે. ધર્મ તમને એ કળા શીખવી દે છે કે, જે તમને આ બધામાંથી મુક્ત કરી દે છે. એ મુક્તિ એ ક્ષણે તમને પરમ આનંદમાં લઈ જાય છે. એ આનંદમાં કે, જેમાં શારીરિક સ્તરે કોઈ પણ ક્રિયા તમારા આત્મા સુધી પહોંચતી જ નથી.

અલબત્ત, આ વાત હું જેટલી સહેલાઈથી બોલું છું, એટલી સહેલાઈથી કરી બતાવવાનું શક્ય નથી. બોલવું બહુ સહેલું છે, કરી બતાવવું એટલું જ અઘરું છે. પણ મારે તમને એ સમજાવવું છે કે, ધર્મ એ કળા છે કે, જે તમને આ બધું આપી શકે. સવાલ એ છે કે, આપણે ધર્મને એ રીતે પ્રયોજવા માગીએ છીએ કે નહીં?

તમે તમારી જાતને પૂછો કે, તમે કોઈ પણ ધર્મ કરો છો, એ શા માટે કરો છો? જો તમે આ વસ્તુને સમજી નથી શકતા, તો ધર્મ કરવાનો કોઈ મતલબ જ નથી. જો તમે તમારા બંધનમાંથી મુક્ત નથી બની શકતા, તમારી અંદર વાસ્તવિક શાંતિ, સમતા, આનંદ બધું પડ્યું છે, તેનો એક અંશ પણ તમે અનુભવી નથી શકતા, તો તમે સમજજો કે, તમે કર્યું એ ક્રિયા હતી, ધર્મ નહોતો. આપણે બધા ક્રિયામાં એવા તો અટવાઈ ગયા છીએ કે, આ ક્રિયાઓને જ એક હદે ધર્મના વાઘા પહેરાવી દીધા છે.

એક વર્ગ અત્યારે એવો પેદા થયો છે કે, જેને ક્યાંય કશું સમજવું જ નથી, એને આ બધી ક્રિયાથી દૂર ભાગવું છે, કશું કરવું જ નથી. અને બીજો એક વર્ગ એવો છે

કે, જે આ ક્રિયાને ધર્મ માનીને એને પકડી રાખવા માટે, જકડી રાખવા માટે મથી રહ્યો છે. આ એક અંતિમ છે કે, સર્વથા ક્રિયા છોડી દેવી. એને મન ક્રિયાની વેલ્યૂ જ નથી. અને એક અંતિમ એ છે કે, ક્રિયાઓ જ સર્વસ્વ છે એમ સમજીને એને પકડી રાખવી. ધર્મ તો આ બંનેમાંથી એકેય પક્ષમાં નથી. ધર્મ તો એકેય અંતિમ પર નથી. ધર્મ તમને એ સમજાવે છે કે, તમે જે ક્રિયા કરી રહ્યા છો, એ ક્રિયા તો ધર્મ બનશે કે, જો એ ક્રિયા તમને તમારા આત્મસ્વભાવ સુધી લઈ જશે.

ધર્મ એ ઇચ્છાઓનો અંત અને
શાંતિની શરૂઆત છે.

ધર્મ શું છે? સ્વભાવ

એક વખત પ્રભુને પૂછવામાં આવ્યું કે, ધર્મ શું છે? પ્રભુને આ પ્રશ્ન અનેક વખત પુછાયો છે. અને પ્રભુએ આ પ્રશ્નના જવાબમાં દર વખતે ધર્મનાં નવાં-નવાં પરિમાણો ખોલી આપ્યાં છે. આ વખતે પ્રભુએ આ પ્રશ્નનો જવાબ માત્ર 7 અક્ષરમાં આપી દીધો છે. પ્રભુએ જવાબ આપ્યો કે,

વત્યુસહાવો ધમ્મો ॥

બહુ માર્મિક જવાબ છે આ. દરેક વસ્તુનો પોતાનો જે સ્વભાવ હોય, તે જ તેનો ધર્મ છે. અને કોઈ પણ વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમાંથી છૂટી જાય છે, તો તે પોતાનો ધર્મ ગુમાવી દે છે અને એને લીધે આ સૃષ્ટિમાં ખાનાખરાબી થાય છે. સૂર્ય રોજે સવારે ઊગે અને સાંજે આથમે, એ એનો ધર્મ છે. ચોમાસું આવે એટલે વરસાદ પડે, એ એનો ધર્મ છે. ચંદ્ર રાત્રે ઊગે અને સવારે આથમે, એ એનો ધર્મ છે. સમુદ્ર એક નિશ્ચિત મર્યાદામાં રહે, એ એનો ધર્મ છે. પૃથ્વી આ રીતે સ્થિર રહે, એ એનો ધર્મ છે. આમાંની કોઈ પણ વસ્તુ જો પોતાનો ધર્મ ચૂકે, તો એનો એ અધર્મ સૃષ્ટિમાં તકલીફ લાવી મૂકે છે. સમુદ્ર એની મર્યાદા મૂકશે, તો આપણે એને સુનામી ગણીશું. ધરતી પોતે જે સ્થિર

રહેવાનો ધર્મ ધરાવે છે, તે જો ચૂકી જશે, તો આપણે એને ભૂકંપ કહીશું. વરસાદ ચોમાસામાં પડવાનો હોય અને શિયાળામાં પડે, તો આપણે તેને માવઠું કહીશું. દરેક વખતે વસ્તુ પોતાનો ધર્મ ચૂકી છે, માટે સૃષ્ટિમાં કંઈક ખરાબ થયું છે. મારી અને તમારી ઉપર આ જે છત દેખાય છે, તેનો ધર્મ છે કે, તેને આ રીતે ટકી રહેવાનું છે. આ જમીન જે આપણી નીચે છે, તેનો ધર્મ છે કે, તેને આપણને સાચવી લેવાનાં છે. આ જમીન જો ઉપર જતી રહે, ઉપરની છત જો નીચે આવતી રહે, તો શું થશે?

કોઈ પણ તત્ત્વ જો પોતાનો ધર્મ ગુમાવે, તો સૃષ્ટિને નુકસાન થાય છે, પણ એવું બનતું નથી. પ્રકૃતિનું કોઈ પણ તત્ત્વ, જો તેને આપણા તરફથી આડખીલી કરવામાં ન આવે, તો તે પોતાનો ધર્મ ગુમાવતું નથી. આપણે એમાં ખાનાખરાબી સર્જીએ છીએ અને તેને ધર્મ ચૂકવા માટે મજબૂર કરીએ છીએ.